

BİRİNCİ BÖLÜM

YAŞADIĞI ORTAM

Yaşadığı Coğrafya

Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhara,¹ Maveräünnehir bölgesinin en büyük şehirlerinden olup Zerefşân ırmağının aşağı havzasında, bu ırmağın ismiyle anılan vahada yer alır.

Erken dönem Çin kaynaklarında verilen bilgilere ve antik paralar üzerinde adının geçmesine bakılarak Buhara'nın oldukça eski bir şehir olduğu söylenebilir. Nitekim 5. asır Çin kaynaklarında Buhara'nın ve çevresindeki diğer yerleşim yerlerinin isimlerine tesadüf edilebilmektedir.²

Buhara'nın kurulduğu topraklar Ceyhun (Amuderya) ırmağına oldukça yakındır. Diğer taraftan Maveräünnehir bölgesinin en önemli şehri olan Semerkand'a da büyük bir yolla bağlanır. Ayrıca Tirmiz, Belh, Harezmi, Merv ve Nişabur gibi şehirlerin de neredeyse ortasında yer alır.

Bu coğrafi konumu ve özellikle de kendisini diğer önemli merkezlere bağlayan geniş ve güzel yolları Buhara'yı Maveräünnehir bölgesinin en önemli ticaret merkezlerinden biri hâline getirir. Bu özelliğinden olsa gerek Buhara, bazı kaynaklarda "Şehr-i Bâzargânân" (Tüccarlar Şehri) ismiyle anılır.³

Yakınında bulunan ırmaklardan açılan kanallar sayesinde her daim yemyeşil, bakımlı ve geniş bahçeleri; güzel ve tertemiz sokakları; bunlar arasına itinayla yerleştirilmiş büyük binalarıyla bulunduğu bölgenin en gözde şehridir.⁴ Sahip olduğu bu vasıfları, Buhara hakkında hadis uydurulmasına bile sebep olmuştur.⁵

Buhara halkının Soğdca ve Farsça konuştuğu bilinmektedir. Özellikle Farsça, bölge üzerindeki İran etkisini gösterir. Zira İranlıların Zerefşân bölgesinde çok eski devirlerden beri koloniler ve hatta şehirler kurduğu tarihen sabittir.⁶

Diğer taraftan bu bölge, Orta Asya'nın göçebe boylarına da ev sahipliği yapmıştır. Böylece Buhara ve çevresi, Ceyhun ırmağının batı yakasında yerleşik hayat süren İranlı unsurlarla bu göçebe boylar arasında bir nevi sınır görevi de görmüştür.⁷

Siyasi ve İdari Ortam

Çin kaynaklarından elde edilen bilgiler, Buhara ve çevresinin “Buhâr-Huzât” veya “Buhara-Huzâh” (Buhara'nın sahibi) ismi verilen bir hanedan tarafından yönetildiğine işaret etmektedir. Hatta bu hanedandan gelen beylerden birinin, 627 yılında yani Hz. Peygamber'in hicretinden beş sene sonra söylediğine bakılırsa, “Buhara yirmi iki göbektir, bunlar tarafından idare edilmektedir.”⁸

Buhara'nın İslam ordularıyla ilk karşılaşması Muâviye zamanında olmuştur. Muâviye'nin Horasan bölge valisi

İtikadi Ortam ve İnanç Konularına Dair Tartışmalar

Buhârî'nin yaşadığı dönemde Müslümanları meşgul eden bazı tartışmalar onun ilim hayatını da oldukça derinden etkilemiştir. Hatta bu tartışmaların etkileri Buhârî'nin yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu konulardan bazıları Hz. Peygamber'in vefatının ardından otuz-kırk yıl geçmeden tartışılmaya başlamış olmakla birlikte, bir kısmı Buhârî'nin yaşadığı yılların mirasıdır.

Amelin İnanç ile İlişkisine Dair Tartışmalar

Hz. Peygamber'in vefatının üzerinden henüz yarım asır bile geçmeden Müslümanlar, bir taraftan İslam'ın emrettiği ibadetlerin ve diğer güzel davranışların yerine getirilmesi konusunda gevşeklik göstermeye, diğer taraftan da yine dinin yasakladığı ve Allah'ın razı olmayacağı pek çok fiili yapmaya başlamışlardır. Bu yeni durumun sünnete, yani Hz. Peygamber'den miras alınan ve “düşünce, söz, uygulama” bütünlüğüne dayanan yaşam tarzına tamamen aykırı olması, ilim adamları arasında çok önemli bir tartışmaya zemin hazırlamıştır.

Bazılarına göre bir insanın “Müslüman” veya “mümin” şeklinde tanımlanabilmesi için tek ölçü, İslam'ın ortaya koyduğu emir ve yasaklara kalben inanmasıdır. Bu görüşe göre kişi, içinden, yani aklından veya kalbinden “Dinin söylediği bu hususlar doğrudur, bunların yerine getirilmesi gerektiğine inanıyorum.” derse Müslüman olarak anılmayı hak eder. İnanıldığı prensipler doğrultusunda amel etmesi, yani inancını davranışa dökmemesi, “günah işlediği”

manasına gelir ama bu kişi Müslüman kimliğini yine de korumuş olur. Müslüman âlimlerin çoğunluğu “İman, kalbin tasdikinden, yani kabul ve onayından ibarettir.” şeklindeki bu görüşü savunmaktadır.

Bazı ilim adamlarına göre ise kişinin, Allah ve O’nun peygamberi tarafından ortaya konulan prensiplerin davranış hâline getirilip uygulanması, en az bunlara inanıp kabul etmek kadar önemlidir. Zira İslam, güzeli ve doğruyu düşünüp kabul etmekten ibaret bir din değildir. Asıl ve önemli olan, bunların davranış hâline getirilmesi ve uygulanmasıdır. Çünkü bir sistemin mükemmelliği onun teorileriyle değil, bunların yaşanması, hayata aktarılmasıyla ilişkilidir. Kâğıt üstünde mükemmel görünen pek çok sistem, uygulamaya konulduktan kısa bir süre sonra insana uygun olmadığı gerekçesiyle terk edilmiştir. Dolayısıyla ölçü, uygulamadır. Nitekim Hz. Peygamber ve sahabe döneminde ne bireysel ne de toplumsal planda din ile alakalı ciddi bir problem yaşanmamış olmasının temel sebebi, uygulamanın dikkate alınmasıyla ilgilidir. Bu dönemin “asr-ı saâdet” şeklinde anılması da yine bu hassasiyet sebebiyle olmuştur. Bu görüşe göre doğru olduğuna ve Allah tarafından buyurulduğuna inanılan şeylerin uygulamaya aktarılması ve bir davranış biçimi hâline getirilmesi, kişinin imanını doğrudan etkileyen bir unsurdur. Bu görüşe göre iman, kalbin onayına ilaveten onaylanan bu hususların uygulamaya konulmasını da içerir.

İmanın tanımı ile ilgili bu farklı görüşler, insanların birbirlerine bakışlarını derinden etkilemiştir. Hatta hadis ilminde temel kriter olarak kabul edilen “güven” unsurunu tespitinde en önde gelen araştırma konusunu oluşturmuştur.

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak özetle ifade etmek gerekirse Buhârî'nin hemen bütün hocalarının biyografilerinde, hem inanç esası hem de davranış modeli olarak Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'den nakledilen sahih ve güvenilir bilgileri temel ölçü aldıklarına dair kayıtlar bulunur.²⁹⁷ Bu hadisçiler, kendi dönemlerinde yapılan tartışmalarda ileri sürülen ama ayetlerle ve sahih hadislerle uyuşmayan hiçbir görüşe değer vermemişlerdir.

Halku'l-Kur'ân (Kur'an'ın Yaratılmış Olup Olmadığı) Meselesi

İlim hayatının en parlak dönemi Mihne sürecine rastlayan Buhârî, hoca seçiminde Kur'an ile alakalı tartışmaları da dikkate almıştır. Nitekim ders aldığı pek çok hocası hakkında bilgi verilirken "Kur'an'ın Allah kelamı olduğu ve yaratılmadığını" söylediğine özellikle vurgu yapılır. Mesela biyografi kitaplarında Buhârî'nin Şam'da hadis dinlediği hocalarından olan Âdem b. Ebî İyâs (220/835)²⁹⁸ ile ilgili olarak bir ayrıntıya özellikle yer verilir. Bu hocanın öğrencilerinden olan Ebû Bekir el-Ayun, onun dersine gelince "Hocam, Abdullah b. Sâlih'in size selamı var." der. Fakat hoca bu selama karşılık verecek yerde sert bir tepki gösterir: "Ama sen benden ona sakın selam götürme!"

Ebû Bekir şaşırır ve bunun sebebini sorar. Bunun üzerine Âdem b. Ebî İyâs "Çünkü o Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylüyormuş." karşılığını verir. Ebû Bekir el-Ayun hocasına itiraz eder: "Fakat hocam, o daha sonra bu fikrinden vazgeçti. Pişman oldu ve görüşünden döndüğünü ilan etti."

Bunları işiten Âdem b. Ebî İyâs oldukça memnun olur ve şöyle der: "O hâlde sen de ona benden selam söyle."²⁹⁹

Buhârî'nin en meşhur hocaları içinde yer alan bu zatın Ahmed b. Hanbel ile ilgili görüşleri de Kur'an ile ilgili hassasiyetine işaret etmektedir. Yine Ebû Bekir el-Ayun anlatıyor: "Âdem b. Ebî İyâs'ın derslerine bir süre devam ettikten sonra Bağdat'a dönmeye karar verdim. Yola çıkmadan önce hocama gelip Bağdat'tan bir isteği olup olmadığını sordum. 'Var.' dedi ve devam etti: 'Bağdat'a varınca Ahmed b. Hanbel'e git. Ona benden selam söyle ve de ki: Şimdiye kadar Allah'tan nasıl çekindiyse bundan sonra da devam etsin. Ve bilsin ki maruz kaldığı işkenceler onu Allah'a daha da yaklaştıracaktır. Hiçbir kimseden çekinip korkmasın. Zira Allah'ın izniyle sırf bu sebepten dolayı cennet ile şerefendirilecektir. Sonra ona Hz. Peygamber'in 'Kim sizden Allah'a karşı bir suç işlemenizi isterse sakın ona itaat etmeyin.' şeklindeki hadisini hatırlat."

Ebû Bekir devamla diyor ki: "Bağdat'a ulaştınca, Kur'an ile ilgili bu tartışmalardan dolayı hâlâ hapiste tutulan Ahmed b. Hanbel'i ziyaret ettim ve hocam Âdem b. Ebî İyâs'ın söylediklerini ona aktardım. Çok duygulandı, bir süre başını eğip öylece kaldı. Sonra başını kaldırıp şöyle dedi: 'Allah, sağken de, öldükten sonra da ondan rahmetini, merhametini esirgemesin. Ne kadar güzel bir nasihatte bulunmuş.'³⁰⁰

İşte Buhârî bu görüşe sahip hocalardan ders almaya büyük bir özen göstermiştir. Gerçi hocaları arasında Kur'an hakkında kafası karışık olan ve belli bir düşünceye sahip bulunmayanlar da vardır. Mesela Medine'de ders halkasına katıldığı İbrâhim b. el-Münzir (236/850)³⁰¹ isimli hocası bunlardan biridir. Hatta Ahmed b. Hanbel bu kişi hakkında ağır konuşmakta ve onu eleştirmektedir. Bunu işiten İbrâhim,

sırf Kur'an hakkında tartışmak ve bir görüşe varabilmek amacıyla Medine'den kalkıp Bağdat'a, Ahmed b. Hanbel'e gelir. Fakat Ahmed onun yanına girmesine izin vermez.³⁰² Fakat İbrâhim yine de bir yolunu bulup onun huzuruna girer. Ancak Ahmed bu sefer de selamına karşılık vermez. Meşhur hadis âlimlerinin bu sert tavırları, bahsi geçen kişileri Ehl-i bidat olarak değerlendirdiklerinin göstergesidir.

Bununla birlikte bir kişinin Ehl-i bidatten sayılabilmesi için taşıması gereken vasıflar az veya çok görecelidir; kişiden kişiye değişiklik gösterebilir. Kaldı ki hadis âlimleri, birinin Ehl-i bidate mensup olduğu kesinlikle biliniyor olsa bile bu kişi tarafından nakledilen hadislerin alınıp alınmayacağı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Zira bunlardan bir kısmı kendi görüşlerini topluma kabul ettirebilmek için hadis uydurmaktan çekinmemiştir. Bunların naklettiği bir hadisin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı şüpheli hâle gelecektir. İşte bundan dolayı bazı hadis âlimleri bidatçilerden nakledilen hadislerin kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira savundukları görüşler onların İslam dışına çıkmasına sebep olabilmektedir. Diğer bazı hadisçiler ise, savundukları görüşler uğruna hadis uydurmayı ve yalan söylemeyi helal görmeyenlerin hadislerinin alınabileceği kanaatindedir. Hadisçilerin büyük çoğunluğu ise; bulunduğu her ortamda görüşlerini yaymaya çalışan ve bu amaçla propaganda yapanların hadislerinin alınamayacağını, bunun dışında kalanlardan ise hadis nakledilebileceğini söylemiştir.³⁰³ Öyle anlaşılıyor ki Buhârî de bu son görüşü savunmaktadır. Yani ona göre,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BUHÂRÎ VE EL-CÂMIU'S-SAHÎH'İN

İSLAM DÜNYASINA ETKİSİ

Buhârî, Müslümanlar arasında adından en fazla bahsettiren ilim adamıdır. Geçmişten günümüze İslam dünyasında sözü dinlenir, hatırı sayılır bütün âlimler Buhârî'nin hem kaleme aldığı eserler hem de ileri sürdüğü görüşler yoluyla Müslümanlara büyük bir miras bıraktığı hususunda görüş birliği içindedir. Hadis, fıkıh, kelim gibi ilim dallarında söz söyleyen herhangi bir ilim adamının bir konuyu Buhârî'den bahsetmeden işleme neredeyse imkânsız gibidir.

Hem Buhârî hem de *el-Câmiu's-Sahîh*'i hakkında ileri sürülen görüşler ve yapılan değerlendirmeler onların İslam dünyasında nasıl bir etki bıraktığını açıkça ortaya koyar.

İslam Toplumunun Buhârî'ye Bakışı

Buhârî henüz vefat etmeden çok önce Müslümanların gönlünde yer etmiş durumdadır. İslam dünyasında tanınmış birçok ilim adamı da onun hem ilmî yönüne hem de yaşantı tarzı ve ahlakına şahitlik etmektedir.

Buhârî, raviler ve metinler hakkında ileri sürdüğü görüşleri, yaptığı değerlendirmeleriyle kesin delil ve ölçü kabul

edilir. Hadis terimleri veya hadislerle ilgili herhangi bir konu açıklanırken öncelikle onun görüşlerine başvurulur. Hadisle ilgili bir konuda hadisçiler arasında görüş ayrılığı çıktığında hakem kabul edilen kişi yine Buhârî'dir. Bu özelliklerinden ötürü kendisine "Hadis ilminde emîru'l-mü'minîn" sıfatı layık görülmüştür ki bu ifade onun bu ilim dalında zirveyi temsil ettiğine işaret eder.

Sahîh-i Buhârî'nin Etkisi ve Değeri

Sahîh-i Buhârî neredeyse yazıldığı dönemden itibaren Müslümanlar arasında "Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap" kabul edilmiştir. Bu değerlendirme günümüzde de büyük oranda geçerlidir. Buhârî'nin en yakın öğrencilerinden olan Muhammed b. Yusuf el-Firebrî'nin (320/931) verdiği bilgiye göre *el-Câmiu's-Sahîh*'i Buhârî'den doksan bin kişi dinlemiştir.³⁹⁴ *el-Câmiu's-Sahîh* hakkında, yazarı henüz hayatayken başlayan bu ilgi zaman içinde katlanarak devam etmiş ve sonuçta yeryüzünde hiçbir esere gösterilmeyen bir özene mazhar olmuştur.

Bu eser Müslümanlar tarafından sırf sevap kazanmak amacıyla bile okunmuştur. Nitekim kimi sultanların *Sahîh-i Buhârî* hatimleri yaptırdığına, yani bu eseri baştan sona kadar okuttuğuna dair rivayetler vardır. Hatta bu hatimlerin şekli, adabı ve faydaları hakkında müstakil kitaplar bile yazılmıştır.³⁹⁵